

รัฐในประวัติศาสตร์อยุธยา : ข้อถกเถียงว่าด้วยสภาพสังคมวัฒนธรรม
และอำนาจการเมืองในประวัติศาสตร์นิพนธ์ร่วมสมัย

The states in Ayutthaya history: The debate of cultural
society and the political power in the present
historiography

กำพล จำปาพันธ์^{*}

Kampol2551@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทบทวนประเด็นข้อถกเถียงเกี่ยวกับ “รัฐ” ในประวัติศาสตร์นิพนธ์อยุธยาร่วมสมัยว่ามีแนวคิดในการมองและศึกษารัฐและสังคมอยุธยาอย่างไรบ้างตลอด 3 ทศวรรษที่ผ่านมาที่สร้างความก้าวหน้าในวงการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษานั้นได้ส่งผลทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนมุมมองที่มีต่อ “รัฐอยุธยา” จาก “รัฐจารีต” “รัฐมณฑล” สู่อำนาจเมืองท่า และ “สังคมนานาชาติ” โดยแต่ละแนวคิดและวิธีวิทยายังคงมีนักวิชาการใช้ศึกษาและผลิตผลงานต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ: รัฐอยุธยา, ประวัติศาสตร์นิพนธ์อยุธยาร่วมสมัย, รัฐมณฑล, รัฐจารีต, รัฐเมืองท่า, สังคมนานาชาติ

---

^{*} นักศึกษาปริญญาตรีบัณฑิต (ปร.ด.) สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Abstract

This article aims to review literature about debating in the State in the Present Historiography. However that conception and studying the Ayutthaya State and Society? In the 3 decades at made advance in Southeast Asia Studies. Refection to conception about “Ayutthaya State” form “Traditional State” and “Mandala State” to “Port-polity State” and “International Society”. Each conception and methodologies still scholar use studying and making their works are continuing to the present.

Keywords: Ayutthaya state, present Ayutthaya historiography, Mandala State, traditional state port-polity state, international society

1. บทนำและความเป็นมา

ในอดีตที่ผ่านมา การศึกษาเรื่องรัฐและสังคมสมัยอยุธยาได้หยุดชะงักไป เพราะข้อจำกัดในเรื่องหลักฐาน โดยเฉพาะเมื่อพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่างๆ ที่เป็นผลจากการชำระช่วงหลังเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ.2310 เป็นที่วิพากษ์วิจารณ์ตั้งคำถามกันมาก ถึงข้อเท็จจริงเรื่องราวเหตุการณ์ต่างๆ ตามมาตรฐานวิธีการทางประวัติศาสตร์ที่เรียกว่า “วิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์” (Historical Criticism) อันเป็นวิธีใหม่แพร่หลายในหมู่นักประวัติศาสตร์รุ่นหลังทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา ก็มีผลทำให้หลักฐานส่วนนี้ไม่ถูกพิจารณาใช้ในฐานะหลักฐานของยุคสมัยกรุงศรีอยุธยา หากแต่มีความสำคัญที่สะท้อนวัฒนธรรมวิถีคิดของชนชั้นนำสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ผ่านเหตุการณ์เรื่องราวของกรุงศรีอยุธยาอีกต่อหนึ่ง (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2523b; จันทรฉาย ภัคธิดคม, 2531, น.43-70)

ครั้งเมื่อเกิดการแพร่หลายของหลักฐานประเภทบันทึกต่างชาติ ซึ่งไม่มีปัญหาทางด้านมิติเวลาเหมือนอย่างที่มีในหลักฐานประเภทพระราชพงศาวดาร ก็เติมเต็มช่องว่างตรงนี้ให้กับการศึกษาสังคมอยุธยา เพียงแต่ผู้ศึกษาจะต้องระมัดระวังประเด็นเรื่องมุมมองของชาวต่างชาติ ที่ปรากฏในบันทึกของเขายุทธจากสายตาของคนต่างศาสนา คงไม่สามารถให้ภาพสังคมวัฒนธรรมได้รอบด้าน อีกทั้งหลักฐานดังกล่าวยังมิได้เป็นเอกสารที่ผลิตขึ้นตามขนบวัฒนธรรมความเชื่อของราชสำนักอยุธยา หนึ่งทำให้เราไม่เห็นมุมมองของชาวต่างชาติที่มีต่อสภาพสังคมวัฒนธรรมของอยุธยา แต่อีกแห่งหนึ่งนั้นอาจหมายถึงอคติทางวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ที่แสดงออกอย่างเข้มข้นก็เป็นได้

อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลากว่า 3 ทศวรรษที่ผ่านมา ได้เกิดแนวคิดใหม่ๆ ที่ใช้อธิบายสภาพสังคมวัฒนธรรมและการเมืองการปกครองของกรุงศรีอยุธยา แพร่หลายอยู่ 4 แนวคิด เป็นอย่างน้อย ได้แก่ แนวคิดภูมิรัฐศาสตร์ (Geo-Politics), แนวคิดเรื่องรัฐจารีตนิยม (Conservatism State or Traditional State), แนวคิดรัฐมณฑล (Mandala State) และแนวคิดเรื่องรัฐเมืองท่า (Port City or Port-polity State) ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากคุณูปการของแหวตวงเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา ตั้งแต่สมัยสงครามเย็นจนถึงกระแสโลกาภิวัตน์ รัฐอยุธยาถูกประเมินภายใต้กรอบแนวคิดแบบเดียวกับที่ใช้ในการมองรัฐพื้นเมืองอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ร่วมสมัยเดียวกัน อย่างเช่น มะละกา, ปัตตาเวีย, ปาล์มบัง, บันเต็น, สิงคโปร์, มะริด, พะโค, อังวะ, เชียงใหม่, เวียงจันทน์, ละแวก, อันนัม เป็นต้น (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2523a: 10-31)

ในที่นี้ ผู้เขียนจะทบทวนพัฒนาการของแนวคิดทั้งสาม ในการอธิบายและเสนอมุมมองต่อรัฐและสังคมอยุธยาว่าส่งผลอย่างไรบ้าง ต่อการศึกษาอยุธยาในมิติทางประวัติศาสตร์, โบราณคดี, รัฐศาสตร์, เศรษฐศาสตร์, ภาษาศาสตร์, สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, ตลอดจนสภาพการรับรู้ต่อยุคสมัย 417 ปีนั้น ว่ามีความเปลี่ยนแปลง อันเป็นผลจากการประยุกต์ใช้แนวคิดดังกล่าวข้างต้น อย่างไร ซึ่งเท่ากับเป็นการประเมินสถานภาพทางความรู้ของขอบข่ายวิชาการ ที่นิยามอย่างกว้างๆ ว่า “ประวัติศาสตร์ไทยก่อนสมัยใหม่” ไปด้วยในตัว

2. แนวคิดในการศึกษารัฐและสังคมอยุธยา

การศึกษาในที่นี้จะใช้วิธีการอ่านทบทวนวรรณกรรมหรืองานเขียนทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา โดยมุ่งพิจารณาประเด็นว่าในงานเขียนเหล่านั้นได้นำเสนอภาพเกี่ยวกับ “รัฐอยุธยา” ว่ามีลักษณะเป็นอย่างไร รวมทั้งสาเหตุปัจจัยการเกิดขึ้นดำรงอยู่ เจริญรุ่งเรือง และความเสื่อมถอยของรูปแบบรัฐต่างๆ ดังกล่าว

โดยจัดแบ่งประเภทงานเขียนดังกล่าวตามแนวคิดและเนื้อหาการนำเสนอของงานแต่ละชิ้น ออกเป็น 4 ประเภท คือ แนวคิดภูมิรัฐศาสตร์ (Geo-Politics), แนวคิดเรื่องรัฐจารีตนิยม (Conservatism State or Traditional State), แนวคิดรัฐฉนวน (Mandala State) และแนวคิดเรื่องรัฐเมืองท่า (Port City or Port-polity State) เป็นต้น ทั้งนี้โดยอาศัยกรอบประเด็นกว้างๆ ว่าในงานประวัติศาสตร์นิพนธ์แต่ละชิ้นที่คัดเลือกมานั้น มีมุมมองข้อเสนอต่อประเด็นเรื่องรัฐสมัยอยุธยาอย่างไร

อนึ่ง เมื่อจำเป็นต้องอธิบายแนวคิดและวิธีการศึกษาสังคมวัฒนธรรมของอยุธยาอย่างเป็นระบบ ผู้เขียนหลีกเลี่ยงเต็มที่ที่จะใช้คำว่า “ประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา” แต่จะใช้คำว่า “ประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา” แทน เพราะคำว่า “ประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา” นั้น ไม่สามารถอธิบายสภาพสังคมวัฒนธรรมอยุธยาที่มีลักษณะสังคมนานาชาติได้ อยุธยาไม่ใช่สังคมปิดที่ไม่ติดต่อกับโลกภายนอก ตรงกันข้าม อยุธยาดำรงตนอยู่อย่างเข้มแข็งและทรงเกียรติในสายตาชาวโลกก็ด้วยวิธีการเปิดต่อวัฒนธรรมภายนอก จนทำให้สังคมอยุธยาไม่ใช่สังคมแต่เฉพาะของคนไทย ชาวต่างชาติก็มีบทบาทอยู่ในสังคมอยุธยาเป็นอันมาก ดังจะอภิปรายและชี้ให้เห็นพอสังเขปในชั้นถัดไป

3. ภูมิรัฐศาสตร์กับโครงสร้างหน้าที่ทางสังคมการเมือง

เมื่อกล่าวถึงสภาพการเมืองการปกครองของสยามในอดีต งานเขียนของนักโบราณคดีและมีอิทธิพลต่อวงการรัฐศาสตร์และประวัติศาสตร์การเมืองไทยชิ้นสำคัญ อย่างเรื่อง “Ancient Siamese Government and Administration” (การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ) ของ เอช. จี. ควอริช เวลส์ (H. G. Quaritch Wales) นับเป็นงานตั้งต้นแรกๆ ที่มีการพูดถึงกัน เพราะงานชิ้นดังกล่าวเป็นงานเก่าแก่ที่รวบรวมประเด็นเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง สมัยก่อนการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาลในรัชกาลที่ 5 เอาไว้อย่างเป็นระบบ หลักฐานที่เวลส์ใช้ปัจจุบันเป็นเอกสารหายาก เช่น “พระราชกำหนดวิธีการปกครองหัวเมืองครั้งสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ (พ.ศ.2270)” เป็นต้น

ถึงจะเป็นงานเขียนของชาวต่างชาติ แต่ได้รับการยอมรับอ้างอิงแพร่หลายส่วนหนึ่ง เพราะนอกจากจะเป็นงานรุ่นบุกเบิกพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ.2477 หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ไม่นานแต่ผลงานชิ้นนี้ก็มิที่มาจากการทำงานวิจัยของเวลส์ ตั้งแต่ก่อนหน้านั้นแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการได้รับความช่วยเหลือด้านข้อมูลจากสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก และพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ จึงเป็นงานเขียนที่สะท้อนประเด็นแง่มุมของชนชั้นนำสยาม เวลส์

เป็น “ฝรั่งต่างชาติ” เพียงไม่กี่คนที่มีโอกาสเข้าถึงชนชั้นนำสยามในยุคนั้น ดังที่เวลส์ได้เขียนขอบคุณต่อทั้งสองท่านดังนี้ :

“ในการเขียนหนังสือเล่มนี้ข้าพเจ้าเป็นหนี้บุญคุณสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เพราะข้อเขียนที่สำคัญๆ และบทวิจารณ์ในเรื่องประวัติศาสตร์ไทย และเรื่องสถาบันต่างๆ ของพระองค์ ได้มีส่วนช่วยให้ข้าพเจ้าทำงานวิจัยได้สะดวกขึ้น ข้าพเจ้าปรารถนาที่จะแสดงความขอบพระทัยกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ไว้ ณ ที่นี้ ในฐานะที่พระองค์ทรงให้คำปรึกษาที่เป็นประโยชน์ และทรงให้ความช่วยเหลือข้าพเจ้าตลอดมา” (เวลส์, 2527, ไม่ระบุเลขหน้า)

งานของเวลส์เสนอภาพการมองระบบสังคมการเมืองไทยยุคสมัย ที่กำหนดขอบเขตกว้างว่า “โบราณ” ผ่านแนวคิดโครงสร้างหน้าที่ ตัวละครในประวัติศาสตร์ จึงล้วนแสดงบทบาทตามโครงสร้างหน้าที่ที่ถูกกำหนด ไม่ว่าจะเป็นไพร่, ทาส, ขุนนาง, พระสงฆ์, เจ้า จนถึงพระมหากษัตริย์ด้วยความเชื่อมั่นที่ว่าการปกครองของสยามก่อนรัชกาลที่ 5 นั้นคือ “ราชาธิปไตย” ที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขที่มีพระราชอำนาจสูงสุดและควบคุมทุกสิ่งอย่างในสังคมได้เบ็ดเสร็จ “ราชาธิปไตย” ใช้ในความหมายตรงข้ามกับ “ประชาธิปไตย” ในทศวรรษ 2470 ที่เวลส์ทำวิจัยโดยมีสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นผู้ให้คำปรึกษาและช่วยเหลืออยู่นั้น เป็นช่วงหัวเลี้ยวการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่สำคัญของประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ ดังที่เราทราบกัน

เมื่อเปรียบเทียบกับพระนิพนธ์ชิ้นสำคัญของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพในช่วงนั้น เช่นเรื่อง “ลักษณะการปกครองของประเทศสยามแต่โบราณ” (ดำรงราชานุภาพ, 2470) จะพบว่า เวลส์เสนอเช่นเดียวกับสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ในประเด็นที่มาของระบอบราชาธิปไตย ว่าเริ่มต้นในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก่อนนั้นขึ้นไป สังคมไทยสมัยโบราณปกครองกันพ่อ-ลูก (Paternalism) และการปกครองดังกล่าวมีลักษณะเทียบเคียงได้กับระบอบประชาธิปไตยและหลักอเนกนิกรสโมสรสมมติ อันมีในหลักพุทธศาสนาแต่เดิม สิ่งที่เวลส์และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกระทำในยุคนั้นก็คือความพยายามที่จะทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์ ไม่เป็นอุปสรรคขัดขวางและไปด้วยกันได้กับการปกครองระบอบประชาธิปไตยนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม ประเด็นเรื่องอำนาจอำนาจอธิปไตยของพระเจ้าแผ่นดินอยุธยา ที่มักกล่าวถึงกันก็ถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างมาก ทั้งนี้เพราะมุมมองดังกล่าวขัดแย้งกับหลักฐานที่นักประวัติศาสตร์ทำงานอยู่กับมันมายาวนาน ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ภิกษุสงฆ์และผู้หญิงชั้นสูง เช่นพระราชชนนี, พระมเหสี, พระสนมเอก ตลอดจนพระราชธิดา มีบทบาทอย่างสำคัญหนึ่งที่เราเรียกว่าคือ การ “คานพระราชอำนาจ” พระเจ้าแผ่นดินอยุธยาอำนาจอธิปไตยสั่งประหารชีวิตนั้นวัฒนธรรมจารีตอนุญาตให้ทรงกลับคำตัดสินพิพากษาได้ หากพระภิกษุสงฆ์ขออภัยโทษ เช่นกรณีที่บรรดาขุนศึกนายกอง ตามเสด็จช้างพระที่นั่งสมเด็จพระนเรศวรไม่ทันในสงครามคราวชนช้างกับพระมหา

อุปราชามังสามเกียด ทรงสั่งลงพระราชอาญาให้ประหารชีวิต แต่สมเด็จพระพนรัตน์ วัดป่าแก้ว ได้ทูลขอขบิณฑบาตร แม้จะทรงพิโรธขุนศึกนายกอง ก็ทรงพระราชอภัยงดเว้นโทษตายให้ เป็นต้น (ดูรายละเอียดใน ศิลปการ, 2553)

หรือหากสตรีที่เกี่ยวข้องกับพระองค์ทูลขอ เช่น กรณีสมเด็จพระสุริเยนทราธิบดี (พระเจ้าเสือ) ทรงพิโรธเจ้าฟ้าเพชรกับเจ้าฟ้าพรต้องหาว่า จะลอบปลงพระชนม์พระราชบิดาในระหว่างคล้องช้าง ทรงลงพระราชอาญาให้เขียนให้สิ้นพระชนม์ กรมพระเทพามาตย์ซึ่งประทับอยู่ ณ พระตำหนักวัดดุสิต ได้เสด็จไปทูลขอพระราชทานอภัยให้เจ้าฟ้าทั้งสองถึง ณ บึงหูกวาง แขวงนครสวรรค์ ก็ทรงพระราชทานอภัย เป็นต้น (ดูรายละเอียดในศิลปการ, 2553)

ในการบริหารราชกิจ บ่อยครั้งที่พระเจ้าแผ่นดินไม่ทรงสามารถกระทำการได้ โดยตามพระราชอัธยาศัยเพราะถูกคัดค้าน โดยกลุ่มขุนนาง กระทั่งหากเกิดเหตุการณ์ขัดแย้งกับขุนนางมากเข้า ก็ย่อมเสี่ยงที่จะเกิดการปราบดาภิเษกผลัดเปลี่ยนราชวงศ์เลยทีเดียว ดังเช่นเหตุการณ์ในปลายแผ่นดินสมเด็จพระอาทิตย์วงศ์ ที่นำไปสู่การปราบดาภิเษกขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, 2536; จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, 2550)

หรือแม้แต่เมื่อนโยบายต่างประเทศในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ไม่เป็นที่พอใจกลุ่มขุนนางไทย-จีน ที่สูญเสียผลประโยชน์จากการเข้ามาของพ่อค้าต่างชาติจำนวนมาก ก็เป็นชนวนเหตุ นำไปสู่การปราบดาภิเษกขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระเพทราชา ถึงแม้ว่ายุคสมัยสมเด็จพระนารายณ์จะได้ชื่อเป็นยุครุ่งเรืองหรือ “ยุคทอง” (Golden Age) ของกรุงศรีอยุธยา และสมเด็จพระนารายณ์ก็ได้ชื่อว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ดีที่สุดพระองค์หนึ่งของยุคสมัยอยุธยาก็ตาม ซึ่งนั่นเป็นประเด็นที่สะท้อนว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของสยาม มิได้เป็นระบบการเมืองที่เข้มแข็งและไม่ใช้ไม่มีความเปลี่ยนแปลงใดๆ เกิดขึ้น (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2527)

นักรัฐศาสตร์ที่เขียนเกี่ยวกับการเมืองการปกครองไทย ส่วนใหญ่มักจะมองการเมืองไทยสมัยโบราณเป็นเรื่องหยุดนิ่ง ทุกสิ่งทุกอย่างจะหมุนไปตามโครงสร้างหน้าที่ที่ถูกกำหนด จากสังคมนิติเจ้าขุนมูลนาย (Feudalism) ในขณะที่นักประวัติศาสตร์จะประเมินความเปลี่ยนแปลง ที่เกิดขึ้นหลายอย่างตามเนื้อเรื่อง ที่ได้จากหลักฐานข้อมูลต่างๆ ซึ่งมักจะพบความขัดแย้งหรือสิ่งไม่เป็นไปตามวิถีทางที่ควรเป็นอยู่เสมอ สรุปง่ายๆ คือนักรัฐศาสตร์มองที่ “รูปแบบ” (forms) ขณะที่นักประวัติศาสตร์มุ่งเน้น “เนื้อหา” (themes) แต่อย่างไรก็ตาม นักประวัติศาสตร์จำนวนไม่น้อยก็ยอมรับแนวคิดทฤษฎีตลอดจนเครื่องมือวิเคราะห์ต่างๆ ทางรัฐศาสตร์ ว่ามีคุณูปการในการทำความเข้าใจเหตุการณ์อดีต

กล่าวเฉพาะประเด็นเรื่องระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่เคยเชื่อกันมาว่ามีมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ ในทางประวัติศาสตร์ไม่มีสิ่งใดที่อยู่ยั่งยืนง โดยไม่กระทบความเปลี่ยนแปลงมาเป็นเวลานานกว่า 6-8 ศตวรรษอย่างนั้นได้ ท่ามกลางปัจจัยแวดล้อมที่แตกต่างและวนเวียนอยู่ในสังคมเป็นจำนวนมาก สมเกียรติ วันทะนะะ นักรัฐศาสตร์ที่ให้ความสำคัญกับข้อมูลทางประวัติศาสตร์ เช่นเดียวกับนักคิดคนสำคัญในโลกตะวันตกอย่าง Perry (1974) มาใช้วิเคราะห์ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม เสนอว่าระบบอำนาจที่พระมหากษัตริย์

มีอำนาจสูงสุดอย่างแท้จริงนั้น มีจุดเริ่มต้นแท้จริงในสมัยรัชกาลที่ 5 หลังปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาล พ.ศ.2435 (สมเกียรติ วันทะนะ, 2533, น.23-44)

แนวคิดนี้ได้รับความสนใจ ต่อยอดเป็นงานวิจัยจากนักประวัติศาสตร์หลากหลายด้วยกัน ประเด็นต่อมารวมศูนย์อยู่ที่ปัญหาข้อพิจารณาที่ว่า ถ้าไม่ใช่สมบูรณาญาสิทธิราชย์ แล้วสถาบันพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาทรงมีสถานะอย่างไร คำตอบจากงานศึกษาในรุ่นหลัง ได้ข้อสรุปหนึ่งว่า ทรงมีสถานะเป็น “จักรพรรดิราช” ทั้งทางทฤษฎีและการปฏิบัติ โดยสามารถนับย้อนกลับไปพิจารณาแนวคิดนี้ในการอธิบายได้ ตั้งแต่จากผลงานชิ้นเล็กๆ แต่ทรงอิทธิพลยิ่ง อย่างเรื่อง “Conceptions of state and kingship in Southeast Asia” (แนวคิดเกี่ยวกับรัฐและสถาบันพระมหากษัตริย์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้) โดยโรเบิร์ต วอน ไฮน์-เกลเดิร์น (Robert von Heine-Geldern) และเรื่อง “Cakravartin : The ideology of traditional warfare in Siam and Burma, 1548-1605” (จักรวาทิน : อุดมการณ์เบื้องหลังสงครามไทยรบพม่า 1548-1605) วิทยานิพนธ์เสนอต่อมหาวิทยาลัยคอร์เนล ของสุนทร ชุตินทรานนท์ (Sunait Chutintaranond, 1990) ที่ผู้เขียนใช้ในการเข้าใจแนวคิดหลักๆ ของรัฐและชนชั้นนำในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคก่อนสมัยใหม่มาโดยตลอด แน่นนอนโดยร่วมกับผลงานของท่านอื่นๆ ด้วย

4. รัฐจารีตนิยมกับประวัติศาสตร์นิพนธ์ชาตินิยมไทย

องค์ประกอบบางอย่างในสังคมไทยที่เรานิยามเรียกว่า “ระบบศักดินา” หรือ “ลัทธิเจ้าขุนมูลนาย” (Feudalism) สถานะของประชาชนแบบ “ไพร่ทาส” แม้แต่วัฒนธรรมการเก็บส่วยระบบอุปถัมภ์ กล่าวได้ว่าล้วนมีต้นแบบในสมัยอยุธยายุคสมัยอยุธยา กลายเป็นยุคที่ได้ชื่อว่าเป็นต้นกำเนิดแพร่หลายของสิ่งเหล่านี้ ดังที่ชาญวิทย์ เกษตรศิริ กล่าวในคำนำของงานชื่อ “อยุธยา : ประวัติศาสตร์และการเมือง” (ปรับปรุงจากวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกชื่อ “The rise of Ayudhya: A history of Siam in the fourteenth and fifteenth centuries” เสนอต่อมหาวิทยาลัยคอร์เนล สหรัฐฯ) ความว่า :

“อดีตของอยุธยายังคง “อยู่” กับเราและ “เล่น” กับเราเสมอมา แต่ก็น่าพิศวงมากที่ “เรื่องราวเกี่ยวกับอดีต” หรือ “ประวัติศาสตร์” ที่เป็นชิ้นเป็นอันเกี่ยวกับอยุธยานั้นมีปริมาณน้อยนิดอย่างไม่น่าเชื่อโดยเฉพาะอย่างยิ่งหากจะเทียบกับงานประวัติศาสตร์สมัยอื่นๆ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับสุโขทัยหรือไม่ก็เกี่ยวกับ “ยุคสมัยใหม่” นับตั้งแต่รัชกาลที่ 4 และที่ 5” (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2542, น.13)

การถูกกำหนดขอบเขตด้วยนิยามให้เป็นยุคก่อนสมัยใหม่ในสังคมไทย โดยที่ยุคดังกล่าวถูกประเมินในแง่ลบจากทั้งนักประวัติศาสตร์และสังคมศาสตร์แขนงอื่นๆ มาตลอด จึงมีผลต่อภาพลักษณ์อยุธยาในฐานะที่ส่งผ่าน “มรดกที่ชั่วร้าย” (เช่น ระบบศักดินา, ระบบไพร่อุปถัมภ์, ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ฯลฯ) มาให้กับสังคมไทยสมัยหลัง การเลือกสรรเรื่องราวมานำเสนอ

ไม่ได้กระทำอย่างเคร่งครัดในศาสตร์วิชา จนกลายเป็นว่าสิ่งที่เราคิดว่ารู้ กลับบดบัง ไม่ถึงขั้นเป็นอคติต่อความรู้ที่น่าจะเป็นจริง

อยุธยาถือเป็นหลักหมายของยุคก่อนสมัยใหม่ในสังคมไทย มาตั้งแต่ครั้งยังนิยมเขียนประวัติศาสตร์แบบพระราชพงศาวดาร และตัวพระราชพงศาวดารเองก็เป็นส่วนประกอบหนึ่งของอัตประวัติชีวิตของชนชั้นสูงในราชสำนัก ส่วนหนึ่งเพราะอิทธิพลการเขียนประวัติศาสตร์แบบพระราชพงศาวดาร ถูกถ่ายทอดในแบบเรียนประวัติศาสตร์ในชั้นหลัง เรื่องราวในประวัติศาสตร์ที่รับรู้จึงถูกคั่น ด้วยเรื่องของวีรบุรุษและศึกสงคราม

ถึงแม้แบบเรียนประวัติศาสตร์ไทยจะพยายามชูบทบาทสมเด็จพระนารายณ์ ให้เป็นพระมหากษัตริย์นักรบและการค้า แตกต่างกับสมเด็จพระนเรศวรที่เป็นพระมหากษัตริย์นักรบ แต่ทว่าการจำแนกและเชิดชูบทบาทในลักษณะนี้ กลับไม่สอดคล้องกับข้อมูลหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ตรงที่ในยุคสมัยสมเด็จพระนารายณ์ อยุธยาทำสงครามกับล้านนา พม่า และล้านช้าง ขณะที่ยุคสมเด็จพระนเรศวรก็เป็นยุคที่มีพ่อค้าต่างชาติเข้ามาเป็นครั้งแรกๆ เช่น ฮอลันดา ญี่ปุ่น เปอร์เซีย เป็นต้น

ความสัมพันธ์ภายในที่อยุธยามีต่อหัวเมือง จึงมีแต่ภาพการบังคับใช้อำนาจการเมืองการปกครอง โดยไม่เห็นมิติของการติดต่อสังสรรค์ของผู้คน ผ่านการค้าและศาสนา ความสัมพันธ์ที่อยุธยามีต่อเพื่อนบ้านข้างเคียง ยิ่งแล้วใหญ่ เพราะเต็มไปด้วยศึกสงครามที่มุ่งเน้นขีดขู่วิกรรมของพระมหากษัตริย์ ชับแน่นให้แต่ละพระองค์มีจุดเด่นเฉพาะ เพื่อจ่ายต่อการจดจำ เช่น สมเด็จพระนเรศวรถูกมองเฉพาะบทบาทในฐานะกษัตริย์นักรบ ทั้งที่ยุคสมัยของพระองค์การค้าติดต่อค้าขายกับต่างชาติคึกคักยุคหนึ่ง ราชสำนักมีนโยบายส่งเสริมสนับสนุนการค้าที่เอื้อประโยชน์แก่การเข้ามาของต่างชาติ จึงมีข้อมูลปรากฏออกมาว่าในรัชกาลของพระองค์มีชาวต่างชาติเริ่มเข้ามาติดต่อและชุมชนอยู่อาศัย ได้แก่ ชาวมุสลิมเปอร์เซีย ชาวฮอลันดา ญี่ปุ่น เป็นต้น

ขณะเดียวกันบทบาทสมเด็จพระนารายณ์ ดูเหมือนจะถูกจัดวางไว้ตรงข้ามกับสมเด็จพระนเรศวร สมเด็จพระนารายณ์ดูเป็นพระมหากษัตริย์ทางการค้าและการต่างประเทศ มีการติดต่อค้าขายกับนานาชาติเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส ข้อมูลเกี่ยวกับสงครามที่ทรงกระทำต่อเชียงใหม่ ล้านช้าง และสงขลา ไม่ค่อยเป็นที่กล่าวถึง เพราะดูจะขัดแย้งกับภาพลักษณ์กษัตริย์การค้า แต่ทำสงครามขยายอำนาจได้เหมือนกัน ในทางตรงข้ามกษัตริย์นักรบ ก็ปรากฏบทบาทต่อการค้านานาชาติ

เกี่ยวกับ “มรดกที่ชั่วร้าย” ยังสามารถประเมินได้ในทางกลับกัน ว่าเป็นยุคสมัยปัจจุบันต่างหากที่ไปอ้างอิง หรือนำเอายุคสมัยอยุธยามาใช้สร้างความชอบธรรม ให้กับปัญหาสังคมไทยในปัจจุบัน ทั้งนี้สัมพันธ์กับประเด็นว่า ในช่วงหลังมานี้มีการมองประวัติศาสตร์อย่างไร ประวัติศาสตร์ในฐานะการรับรู้อดีตที่เป็นจริงนั้น มีความต่อเนื่องจากอดีตถึงปัจจุบัน ต่อเนื่องมาไม่ขาดสาย หรือประวัติศาสตร์ที่ถูกสร้างใหม่ภายหลัง แล้วหันกลับไปอ้างอิงอดีตทำให้สิ่งใหม่ที่เพิ่งปรากฏขึ้น ดูไม่ต่างอะไรกับที่เคยมีเคยเป็นมาในอดีต โดยเฉพาะรัฐชาติที่เกิดใหม่หลังเจ้าอาณานิคมตะวันตกถอนตัวออกไปจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้สร้างความชอบธรรมให้กับอำนาจ

อภานิคมที่เปลี่ยนตัวผู้เล่นใหม่นี้ ว่าพวกตนเป็นเชื้อสายหรือสืบทอดอำนาจของชนชั้นนำจารีตที่เคยครองอำนาจอยู่ก่อน ที่ชาติตะวันตกจะเข้ามาล่าอภานิคม ในแง่ที่แนวคิดชาตินิยมเป็นทายาทตัวจริงของลัทธิอภานิคมคริสต์ศตวรรษที่ 19

ประเด็นนี้ชาววิทย์ เกษตรศิริ ในคำนำที่เดียวกัน ได้อ้างถึงวิทยานิพนธ์สาขาประวัติศาสตร์เรื่อง “Constructing the Ideal State: the Idea of Sukhothai in Thai History, 1893-1957” (การสร้างตัวแบบรัฐ : แนวคิดสุโขทัยในประวัติศาสตร์ไทย 1893-1957) เขียนโดย Bryce Beemer เสนอต่อมหาวิทยาลัยฮาวาย ในวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ บีเมอร์ได้จัดแบ่งประเภทของประวัติศาสตร์นิพนธ์ชาตินิยมไทยไว้ 3 กลุ่มด้วยกัน คือ

1. ประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบชาตินิยมกษัตริย์ (Royal Nationalist Historiography) [ภายหลังธงชัย วินิจจะกุล ขยายความใหม่และกำหนดนิยามเรียกว่า “ประวัติศาสตร์แบบราชาชาตินิยม” (Royal Nationalism) (ธงชัย วินิจจะกุล, 2544, น.56-65)]
2. ประวัติศาสตร์แบบชาตินิยมแบบชาตินิยมราชการ (Official Nationalist Historiography) หรือที่นิยมสั้นๆ กันว่า “ชาตินิยมราชการ” (Official Nationalism)
3. ประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบชาตินิยมรุนแรง (Ultra-Nationalist Historiography) หรือที่นิยมเรียกกันว่า “ชาตินิยมล้นเกิน” หรือ “คลั่งชาติ” นั้นเอง (อ้างใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2542, น.15-16)

บีเมอร์มุ่งเน้นศึกษาสิ่งที่เรียกว่า “ลัทธิสุโขทัยนิยม” (Sukhothai-ism) ซึ่งก่อตั้งมาได้ร่วมศตวรรษแล้ว นับตั้งแต่สมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ซึ่งบีเมอร์จัดให้อยู่ในประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบชาตินิยมกษัตริย์ สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ผู้ได้รับสมญา “พระบิดาแห่งวิชาประวัติศาสตร์ไทย” ได้กลายเป็นต้นแบบของการเขียนประวัติศาสตร์ไทยแบบพัฒนาการ ตามลำดับราชธานี จากสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้สร้างแบบแผนการเขียนประวัติศาสตร์อีกแบบหนึ่ง ขึ้นมาแทรกแนวทางของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช โดยทรงย้อนกลับไปใช้ศิลาจารึกหลักที่ 1 (จารึกพ่อขุนรามคำแหง) ที่ค้นพบโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาเป็นคู่มือเขียนชมโบราณสถานในเมืองเก่าสุโขทัย แล้วกลับมาแต่งพระนิพนธ์เรื่อง “เที่ยวเมืองพระร่วง” สุโขทัยมีพื้นที่ในประวัติศาสตร์ไทยด้วยภาพลักษณ์ ว่าเป็น “ยุคศิวิไลซ์” มีความเจริญรุ่งเรืองทั้งด้านเศรษฐกิจ การค้า สังคม วัฒนธรรม ตลอดจนการเมืองการปกครองบีเมอร์นิยามประวัติศาสตร์แนวทางนี้ว่า “ประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบชาตินิยมราชการ”(Official Nationalist Historiography) เพราะอาศัยความแพร่หลายในระบบราชการสมัยใหม่เป็นกลไกสำคัญในการถ่ายทอดความรู้

พอมาถึงหลวงวิจิตรวาทการ (กิมเหลียง วัฒนปฤดา) ในช่วงสมัยรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม สมัยที่ 2 (พ.ศ.2491-2500) และสมัยจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ (พ.ศ.2502-2506) ได้ยกระดับให้ “ลัทธิสุโขทัยนิยม” นี้ เข้มข้นรุนแรงขึ้น จนเรียกได้ว่า “ประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบ

ชาตินิยมรุนแรง” (Ultra-Nationalist Historiography) การปกครองแบบพ่อ-ลูก (Paternalism) ที่เชื่อว่ามีในสมัยพ่อขุนรามคำแหง ถูกใช้อ้างอิงสร้างความชอบธรรมให้กับรัฐบาลเผด็จการ โดยเฉพาะสมัยรัฐบาลจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่เรียกว่า “ระบอบเผด็จการพ่อขุนอุปลัมภ์” (ทักษ์เฉลิม เตรียณ, 2548)

สุโขทัยถูกทำให้กลายเป็นรัฐในอุดมคติ ที่แสดงออกถึงอัตลักษณ์ความเป็นไทย (วริศรา ตั้งคำวานิช, 2557) แตกต่างและตรงข้ามกับอยุธยา ที่ถูกมองว่ารับอิทธิพลเขมรไม่เป็นไทย สุโขทัยเป็น “ยุคสว่าง” “ยุคศิวิไลซ์” “ยุคแห่งความเป็นไทยแท้” ขณะที่อยุธยาก็กถูกเปรียบเทียบกับโดยนัยว่าเป็น “ยุคมืด” “ยุคเขมร-ไม่ไทย” ระบบชนชั้นวรรณะลัทธิเจ้าขุนมูลนาย ตลอดจนระบอบอุปถัมภ์ ถูกมองว่าเป็นเพราะรับอิทธิพลต่างชาติ คือเขมร เขมรตกเป็นจำเลยของประวัติศาสตร์ และศัตรูของความเป็นไทย ประหลาดแปลกแยกจากยุครุ่งเรือง กระทั่งสุโขทัยถูกทำให้เป็นรัฐในอุดมคติ ที่ไม่มีชนชั้นวรรณะและปกครองแบบพ่อ-ลูก ไม่เป็นศักดินาแบบอยุธยา (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2539)

ทั้งๆ ที่อยุธยากับสุโขทัย ภายหลังได้รวมเป็นราชอาณาจักรเดียวกัน และหลังจากเสียกรุงครั้งที่ 1 พ.ศ.2112 อยุธยาก็กได้เปลี่ยนราชวงศ์ใหม่ จากราชวงศ์สุพรรณภูมิที่ครองอำนาจในอยุธยามาร่วม 100 กว่าปีมาเป็นราชวงศ์สุโขทัย และในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชา นั้น ก็ได้มีนโยบายเทครัวหัวเมืองฝ่ายเหนือจากแคว้นสุโขทัย-พิษณุโลกเดิม ลงมาที่อยุธยาอยุธยากับสุโขทัย หลังจากนั้นจึงเป็นกลุ่มก้อนเดียวกันในทางประวัติศาสตร์ผ่านความสัมพันธ์ทางเครือญาติ และการผลัดเปลี่ยนราชวงศ์ (พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, 2546)

ในขณะที่เดียวกันก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าลพบุรีนั้นก็เป็นครือญาติเก่าแก่ของเขมรพระนคร แต่จะบอกว่าเขมรมีอิทธิพลต่อไทยฝ่ายเดียว ในท่ามกลางช่วงเวลายาวนานของการติดต่อสัมพันธ์กันนั้น ดูเป็นเรื่องเหลือเชื่อ งานของจิตร ภูมิศักดิ์ (2524) เรื่อง “โครงการแข่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา” และ วินัย พงศ์ศรีเพียร (2539) เรื่อง “อโยชปุระ-ยโสธร” ต่างได้ชี้ให้เห็นว่า ไทยเองก็มีอิทธิพลทางศิลปวัฒนธรรมกับเขมรพระนครไม่น้อยเลย

นั่นคือประเด็นกว้างๆ ระหว่างอยุธยากับหัวเมืองใหญ่อย่างพิษณุโลกและเขมรพระนคร แต่สำหรับหัวเมืองเล็ก ที่อยู่ห่างไกลออกไป การศึกษาโดยมุ่งเน้นมาให้ความสำคัญกับหัวเมืองชายขอบรอบนอก พบประเด็นที่น่าสนใจในลำดับต่อไป โดยนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2548) ได้เกริ่นนำไว้ในบทความเรื่อง “จากรัฐชายขอบถึงมณฑลเทศาภิบาล: ความเสื่อมสลายของกลุ่มอำนาจเดิมในเกาะภูเก็ต” ซึ่งสำนักพิมพ์มติชน ได้รวมไว้ในหนังสือชุด “กรุงแตก, พระเจ้าตาก และประวัติศาสตร์ไทย: ว่าด้วยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์” ความตอนหนึ่งว่า :

“มีโนภาพที่รู้จักกันดีในประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็คืออำนาจการปกครองของพระมหากษัตริย์ในศูนย์กลางหนึ่งๆ เป็นเหมือนดวงเทียนที่ถูกจุดขึ้นในห้องมืดแสงสว่างหรือพระราชอำนาจมีอย่างเข้มข้นแต่เพียงในอาณานิคมบริเวณที่ใกล้กับองค์พระมหากษัตริย์หรือดวงเทียนนั้นยังไกลออกไปเพียงไรแสงเทียนหรือพระราชอำนาจจึงสลัวลงจนกว่าจะไปเผชิญ

กับดวงเทียนอีกดวงหนึ่งที่จุดสว่าง ณ อีกที่หนึ่งแสงสลัวจากเทียนดวงแรก จึงค่อยๆ สว่างขึ้นเมื่อเข้าใกล้เทียนดวงที่สองและตรงที่ซึ่งแสงสลัวของเทียนสองดวงชนกันนั้น คืออาณาเขตที่บอกไม่ได้แน่ชัดว่าเป็นของใคร หรือใครเป็นนายอย่างแท้จริง” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2548, น.163-164)

ถึงแม้ว่านิธิในบทความข้างต้น จะมุ่งเน้นวิเคราะห์หรืออธิบายกรณีเมืองภูเก็ต ที่เผชิญความเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยราชอาณาจักรอยุธยาจนถึงการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาล เมืองภูเก็ตแตกต่างจากหัวเมืองอย่างราชบุรี นนทบุรี ปทุมธานี หรือหัวเมืองอื่นที่อยู่ไม่ไกลจากราชธานี แต่มีลักษณะใกล้เคียงกับหัวเมืองอย่างทวาย มะริด ที่เป็นเมืองท่าติดต่อกับพม่ามาอยู่ อย่างไรก็ตามมุมมองที่เปรี๊ยะรัฐเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่าเป็นเหมือนดวงเทียนที่จุดขึ้นในห้องมืด ก็ช่วยให้เข้าใจสภาพความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับรัฐข้างเคียง เช่น ละแวก เชียงใหม่ เวียงจันทน์ หงสาวดี หรืออย่างอังวะ ได้เป็นอย่างดี (Chutinataranond, 1990)

อีกประเด็นที่น่าสนใจก็คือ แนวคิดนี้ปรากฏในงานศึกษาเกี่ยวกับสังคมวัฒนธรรมและภาษาพื้นเมืองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นสมุทรด้วย ถึงแม้ว่ารัฐภาคพื้นสมุทรมีฐานความเชื่อทางศาสนาที่แตกต่างจากภาคพื้นทวีปพุทธศาสนาจากลังกา (เถรวาทลังกาวงศ์) และอิสลามจากตะวันออกเฉียงใต้ ผสมผสานกับแนวคิดดั้งเดิมที่เกี่ยวกับ “อำนาจ” (powers) ได้ลงตัวอย่างเหลือเชื่อ ดังจะเห็นได้จากงานเรื่อง “Language and power : Exploring political cultures in Indonesia” (ภาษาและอำนาจ : บทสำรวจวัฒนธรรมการเมืองในอินโดนีเซีย) ผลงานของเบน แอนเดอร์สัน (Benedict R. O’ G. Anderson)

แนวคิดนี้ให้ความสำคัญกับขอบเขตพระราชอำนาจที่มีไม่เท่ากันในแต่ละพระองค์ ส่งผลทำให้อาณาเขตดินแดนของรัฐ มีความยืดหยุ่นไม่แน่นอนตายตัว สิ่งที่เกิดตามมาก็คือ ถึงแม้จะมีเทคโนโลยีแผนที่ เข้ามาแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยา หากแต่ขาดหายไปในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ไม่ใช่เพิ่งเริ่มสมัยรัชกาลที่ 5 แต่ทว่าก่อนหน้ารัชกาลที่ 5 การทำแผนที่รัฐ เพื่อยืนยันถึงความมั่นคงในอาณาเขตดินแดน ก็เป็นสิ่งไม่จำเป็นเพราะเปลี่ยนรัชกาล ก็หมายถึงเปลี่ยนพระราชอำนาจ ภายหลังสภาพดังกล่าวนี้เปลี่ยนไปอย่างรวดเร็วในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 จากการเข้ามาของลัทธิล่าอาณานิคมของชาติตะวันตก

ข้อสังเกตของชาวยุวิทย์เรื่องปริมาณงานเขียนที่มีอยู่เพียงน้อยนิดของ “อยุธยาศึกษา” (Ayutthaya Studies) เมื่อเทียบกับปริมาณงานค้นคว้าแขนงอื่นๆ ยังคงเป็นจริง แม้กระทั่งปี 2536 เมื่อชาคริต ชุ่มวัฒนะ ได้รวบรวมผลงานต่างๆ เพื่อทำวิจัยเรื่อง “สถานภาพงานวิจัยสาขาประวัติศาสตร์ในประเทศไทยระหว่าง พ.ศ.2503-2535” ก็ได้ข้อสรุปเดียวกันนี้ (ชาคริต ชุ่มวัฒนะ, 2536, น.4-24) แต่ปัจจุบันคงกล่าวได้ว่าสภาพการณ์ดังกล่าวนี้เปลี่ยนไปพอสมควร กระนั้นก็ยังอยู่ในเกณฑ์ที่ยากจะหาความพึงพอใจใดๆ ได้

5. รัฐมณฑลและจักรพรรดิราชตามคติพุทธเถรวาท

ขอบเขตของวงแสงจากดวงเทียนในเชิงเปรียบเทียบ ได้มีการอธิบายขยายความว่า มีที่มาจากคติความเชื่อในจักรวาลวิทยา (Cosmologies) ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กล่าวเฉพาะของรัฐที่นับถือพุทธเถรวาทคติความเชื่อนี้ มีหลักหมายอ้างอิงเป็นลายลักษณ์อักษรเรียกว่า “ไตรภูมิ” (พระร่วง) หรือ “เตภูมิภค” สังคมไทยแต่เดิมเชื่อว่าคัมภีร์ไตรภูมิมีเฉพาะที่สุโขทัย แต่เมื่อไม่นานนี้ได้มีการค้นพบไตรภูมิฉบับพระมาลัยซึ่งเป็นของอยุธยา ที่หอสมุดแห่งชาติ กรุงปารีส (ศิลปากร, 2554)

แต่เราก็ต้องไม่ลืมด้วยว่า ความเชื่อดังกล่าวเกี่ยวกับนรก สวรรค์ ชั้นพรหมต่างๆ นี้ก็มีทั่วไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ไตรภูมิจึงมีฉบับของล้านนา ล้านช้าง (ลาว) เขมร พม่า มอญ ได้ด้วย แต่เมื่อมีได้มีเฉพาะสุโขทัย จะใช้คำว่า “ไตรภูมิพระร่วง” สำหรับที่อื่นๆ ด้วยย่อไม่ได้ ใช้ได้เฉพาะ “ไตรภูมิ” เพราะที่อื่นมิได้นับถือ “พระร่วง” เป็นวีรบุรุษทางวัฒนธรรม เหมือนเช่นสุโขทัย ภาคกลางนับถือ “ท้าวอุทอง” ชายฝั่งทะเลตะวันออกนับถือ “พระรถ” ภาคใต้แถบ นครศรีธรรมราชนับถือ “พญาศรีธรรมโศกราช” ขณะที่อีสานและล้านช้าง นับถือ “ท้าวฮุ่งท้าวเจือง” เป็นต้น

ในเนื้อความทั่วไป “ไตรภูมิ” ได้กล่าวถึงกษัตริย์ผู้ปกครองมนุษย์ภูมิในยุคที่ไม่มีพระพุทธเจ้าหรือพระปัจเจกพุทธเจ้า เรียกว่า “พญาจักรพรรดิราช” ซึ่งเป็นคติความเชื่อที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับสงครามระหว่างอยุธยากับพม่ามอญ สุเนตร ชุตินธรานนท์ (2542, น.97-144) ได้ อธิบายสาเหตุเบื้องหลังของสงครามอยุธยากับพม่ามอญ (ตั้งแต่ศึกเชียงกราน พ.ศ.2081 จนถึง สมัยรัชกาลที่ 4 ใน พ.ศ.2397 อันเป็นปีสุดท้ายที่สยามทำสงครามกับพม่า หลังจากนั้นไม่นานพม่า ก็ถูกอังกฤษรุกราน และตกเป็นอาณานิคมอังกฤษในเวลาต่อมา) ว่ามาจากความพยายามของพระมหากษัตริย์ทั้งสองศูนย์กลาง ที่จะยืนยันถึงการเป็นพญาจักรพรรดิราชที่ชอบธรรม ตามแบบแผนคติความเชื่อที่มีร่วมกันของทั้งพม่าและสยาม

สงครามข้างเผือกระหว่างสมเด็จพระมหาจักรพรรดิกับพระเจ้าบุเรงนอง ไม่ใช่สงครามแย่งชิงข้างธรรมดา หากแต่ทั้งสองพระองค์ ในขณะนั้นกำลังช่วงชิงความเป็นพญาจักรพรรดิราช เมื่อ “ข้างเผือก” เป็นที่ยอมรับให้เป็น “ข้างแก้ว” สัญลักษณ์ที่แสดงถึงการเป็นพญาจักรพรรดิราช ในแง่ที่สงครามอยุธยากับพม่าไม่ใช่สงครามเพื่อชาติ ไม่ใช่เพื่อแย่งชิงดินแดน หากแต่เป็นสงครามแย่งชิงความเป็นใหญ่ แก่สถาบันพระมหากษัตริย์ในปริมณฑลของศาสนาและความเชื่อเดียวกัน คือพุทธเถรวาทนั่นเอง (สุเนตร ชุตินธรานนท์, 2538)

“มณฑล” (Mandala) เป็นคำที่มีใช้อยู่ก่อนแล้วในย่านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โอลิเวอร์ โวลเตอร์ส (Oliver W. Wolters) นักประวัติศาสตร์พม่า ได้นำเอาคำนี้มาอธิบายรูปแบบความสัมพันธ์ของรัฐโบราณ (Polity) สุเนตรชุตินธรานนท์ ได้ใช้คำนี้อธิบายควบคู่กับจักรพรรดิราชชี้ให้เห็นเงื่อนไขตัวแปรที่ลักษณะกษัตริย์ในอุดมคตินี้ ส่งผลอย่างไรต่อความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับพม่า ทั้งอยุธยาและหงสาวดีต่างเชื่อในจักรพรรดิราชภายใต้ปริมณฑลเดียวกัน โดยมุ่งเน้นที่เงื่อนไขการกำหนดปริมณฑลทางอำนาจของกษัตริย์ ผู้ไม่เพียงประกาศตนผ่านพระราชพิธีเป็น

จักรพรรดิราช หากแต่ยังพยายามพิสูจน์สถานภาพทางการเมืองให้เป็นที่ยอมรับ ผ่านการส่งกองทัพไปทำสงคราม เพื่อนำเอาชาติพันธุ์อื่นเข้ามาขึ้นกับพระองค์

ถึงแม้ว่าปริมณฑลทางอำนาจจะยึดหดได้ เหมือนหีบเพลงแต่การยึดหดนั้น เป็นไปอย่างมีทิศทาง โดยทิศทางที่ว่ามีที่มาจากรากฐานทางสังคม เศรษฐกิจ ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมที่สัมพันธ์โดยตรงกับพัฒนาการของบ้านเมือง จากชุมชนขนาดเล็กไปจนถึงการเติบโตเป็นรัฐรวมศูนย์อำนาจขนาดใหญ่ ที่เรียกว่า “ราชอาณาจักร” (Kingdom) (สุนทร ชุตินทรานนท์, 2542, น.129-130) สำหรับความหมายของคำว่า “มณฑล” (Mandala) ที่ใช้ในการวิเคราะห์อธิบายสงครามไทยรบพม่าสุนทร ได้ให้คำจำกัดความอย่างละเอียดไว้ดังนี้ :

“คำว่า Mandala เป็นศัพท์สันสกฤตที่มีความหมายหลากหลายแต่ความหมายพื้นฐานที่ใช้โดยทั่วไปคือลักษณะที่เป็นวงเช่น วงล้อ, วงแหวนหรือวงของวัตถุใดก็ตามที่มีศูนย์กลางกลมแต่ในบางเงื่อนไขศัพท์คำเดียวกันนี้ได้ถูกนำมาใช้อธิบายสรรพสิ่งที่ซับซ้อนขึ้นไปกว่า เช่น รูปจำลองแผนผังของสกลจักรวาล (Cosmos) ในทรงเรขาคณิตต่างๆ ซึ่งแฝงความหมายในทางปรัชญาของการสร้างความเป็นเอกภาพระหว่างมนุษย์กับจักรวาล ซึ่งมีปรากฏให้เห็นทั้งในลักษณะของสถาปัตยกรรมทางศาสนาโบราณ รูปเคารพ แผ่นยันต์ ตลอดจนถึงลวดลายที่ปรากฏบนสิ่งถักทอบางประเภท เช่น พรม และเครื่องนุ่งห่มชนิดต่างๆ ในทางการเมือง ศัพท์คำนี้ได้ถูกนำมาใช้อธิบายปริมณฑลทางอำนาจของกษัตริย์ (circle of king near and distant neighbors) ทางภูมิรัฐศาสตร์ (geo-politics) เพื่อกำหนดทิศทางและเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างรัฐทั้งในด้านการสร้างพันธมิตรและการก่อสงคราม O. W. Wolters ได้หยิบยืมศัพท์คำนี้ใช้อธิบายรูปแบบความสัมพันธ์ของรัฐโบราณ (polity) ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่ง Wolters เชื่อว่าปริมณฑลทางอำนาจของศูนย์อำนาจ (mandala or ring of power) แต่ละศูนย์ไม่ตายตัว และไม่อาจกำหนดขอบเขตที่แน่นอนในทางภูมิศาสตร์ได้ ในทัศนะของ Wolters ปริมณฑลอำนาจของรัฐแต่ละรัฐจะมีลักษณะที่แกว่งไกวหรือยืดหดคล้ายหีบเพลง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับอำนาจและบารมี (powers) ทางการเมืองของผู้มีอำนาจแต่ละรัฐว่ามีมากน้อยเพียงใด อำนาจบารมีที่ว่ามีได้มาจากการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองของแต่ละศูนย์อำนาจ โดยผ่านความสัมพันธ์ทางเครือญาติ การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ตลอดไปจนถึงการให้ความคุ้มครองเมื่อมีอันตรายอย่างกรายมาถึง ผู้ปกครองแต่ละคนไม่เพียงมุ่งแต่จะแสดงความเป็นใหญ่สูงสุดในปริมณฑลอำนาจแห่งตนเท่านั้น แต่ยังพยายามดิ้นรนทั้งด้วยวิธีการละม่อมและรุนแรงเพื่อจะขยายขอบข่ายอำนาจออกไปให้ได้กว้างไกลที่สุด ด้วยเหตุนี้หากผู้ใดมี

ความสามารถโดดเด่นเป็นพิเศษก็จะได้รับการยอมรับนับถือจากผู้นำรัฐข้างเคียง ซึ่งอาจแสดงออกด้วยการส่งเครื่องราชบรรณาการในยามสงบและให้กำลังสนับสนุนในภาวะสงคราม กระนั้นก็ดีเครือข่ายพันธมิตร (network of royalty) ดังกล่าวมาจะไม่คงอยู่ถาวรเพราะความสัมพันธ์ที่สร้างขึ้นเป็นความสัมพันธ์ส่วนบุคคล เมื่อบุคคลที่มากด้วยอำนาจและบารมี (a man of powers) ลี้ลับชีวิตลง ความสัมพันธ์ที่มีมาก็ลึบสุดลงไปด้วยโดยปริยาย ผลกระทบโดยตรง คือการหดตัวของปริมณฑลทางอำนาจหรือ Mandala ที่รัฐหนึ่งเคยมีในชีวิตของผู้นำที่เข้มแข็ง” (สุเนตร ชุตินธรานนท์, 2542, น.138-139)

เนื่องจากเป็นตัวแทนของการศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่หลุดพ้นไปจากกรอบวิธีคิดแบบยุโรปเป็นศูนย์กลาง (Euro-centrism) จึงเป็นที่นิยมใช้อธิบายในฐานะรูปแบบรัฐ (State Formation) ที่เป็นของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งรวมถึงอยุธยาด้วยอยู่แต่เดิม ก่อนการเข้ามาของลัทธิอาณานิคมในคริสต์ศตวรรษที่ 19 แต่มีการมองอีกมุมว่า “มณฑล” (Mandala) เป็นตัวแทนตามวัฒนธรรมอินเดีย หรืออินเดียเป็นศูนย์กลาง (Indian-centrism) ไม่ใช่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อยู่แต่เดิมเช่นกัน

อีกทั้ง “มณฑล” (Mandala) ยังมีปัญหาในแง่การตีความว่า มีขอบเขตทางด้านเวลาเพียงใด เพราะไม่สามารถหาหลักฐานได้ว่า “มณฑล” แรกเริ่มเดิมทีอยู่ที่ไหน หรือมีความเป็นมาอย่างไร ทั้งที่เราทราบว่ “มณฑล” มีความหมายอย่างลึกซึ้ง ทั้งในทางทฤษฎีผ่านคัมภีร์สำคัญอย่างไตรภูมิและอื่นๆ และในทางปฏิบัติ ก็ได้แก่ “จักรพรรดิราช” ที่เป็นสาเหตุของสงครามและเหตุการณ์หลายอย่างในประวัติศาสตร์ไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

สืบเนื่องจาก “มณฑล” ตัวแบบนี้ มีความหมายเกี่ยวกับระบบจักรวาลตามความเชื่อ จึงต้องอาศัยศาสตร์การตีความมาทำความเข้าใจ ผู้ใช้ตัวแบบนี้ทุกคนจึงสร้างค่านิยามให้กับ “มณฑล” ตามแต่ละพื้นที่ที่ตนศึกษา ไม่มี “มณฑล” ที่เป็นตัวแทนที่จะใช้ได้ตลอดกาล เกี่ยวกับปัญหานี้ แครก เจ. เรย์โนลด์ (Craig J. Reynolds) เสนอว่าให้มองว่า :

“รัฐในฐานะที่เป็นมณฑลนั้นมีสมรรถนะ ตามความคิดของพวกเขา ด้วยเหตุผล 2 ประการ ประการแรก มันเป็นตัวแบบ “พื้นเมือง” ดังนั้น จึง “ปกป้อง” เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคแรกเริ่ม ให้พ้นจากแนวความคิดที่มองยุโรปเป็นศูนย์กลาง นั่นละ ในอันที่จริงแล้ว มณฑลเป็นฮินดู ประการที่สอง มณฑลเป็นแนวความคิดเชิงวัฒนธรรม และมีลักษณะที่แสดงออกถึงการต่อต้านอย่างยิ่ง ทำให้การตราค่านิยาม มณฑลในฐานะตัวแบบการก่อรูปของรัฐ ทำให้มันมีอำนาจในเชิงการตีความสูง” (เรย์โนลด์ส, 2550: 314-315 ฉบับภาษาอังกฤษ Reynolds, 2006)

แน่นอนสำหรับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นสมุทร มีข้อแตกต่างบางอย่างที่มีผลทำให้ตัวแบบมณฑลไม่เป็นที่นิยมในหมู่นักวิชาการ มากเท่าตัวแบบ “นครา” (Negara) ซึ่งมีต้นทางมาจากผลงานอันเลื่องชื่อของคลิฟฟอร์ด เกียร์ซ (Clifford Geertz) อย่างเรื่อง “Negara : the theatre state in nineteenth-century Bali” (นครา: ภาวรัฐในบาหลีสหัสวรรษที่ 19) ที่ศึกษาสังคมบาหลิในหมู่เกาะอินโดนีเซีย (Geertz, 1980) งามว่า นอกจากตัวแบบมณฑลข้างต้นอยุธยาสามารถใช้ตัวแบบนคราบ้างได้ไหม คำตอบคือ “ได้” เพราะชนชั้นปกครองรัฐอยุธยา ก็นิยมแสดงอำนาจผ่านนาฏกรรม ผ่านพระราชพิธี เหมือนอย่างชาวบาหลิและการปกครองนคราก็มีความสำคัญอันแสดงถึงความอยู่รอดปลอดภัยจากการรุกรานของศัตรู กระทั่งการล่มสลายที่เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ.2310 นั้น ก็สามารถตีความได้ว่าเกิดการพังทลายของระบบรัฐแบบนคราด้วย

เพียงแต่นคราเป็นตัวแบบที่เข้าใจกันไปว่า เป็นของเฉพาะภาคพื้นสมุทร ยังขาดงานวิจัยที่เคร่งครัดในวิธีการศึกษาแบบเกียร์ซ และก็น่าจะเพราะนักวิชาการไทยยังคุ้นชินกับวิธิมองเชิงโครงสร้างแบบมาร์กซิสต์และเวเบอร์เรียน การอ่านหลักฐานด้วยสายตาของนักศึกษาวินิจฉัยพื้นถิ่น ก็ยังจำเป็นสำหรับการทำงานทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี อย่างไรก็ตาม การอภิปรายเกี่ยวกับ “นครา” ไปปรากฏเป็นจำนวนมากในอีกวิธิมองหนึ่ง “นครา” หรือที่ภาษาไทยเรียก “นคร” นั้น มีความเปลี่ยนแปลงที่อภิปรายกันมาก ภายใต้นิวทิดว่าด้วยรัฐเมืองท่าและสังคมนานาชาติ (Port-polity State and International Society)

6. รัฐเมืองท่ากับสังคมนานาชาติ

ในภาษาของชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กล่าวกันว่าคำว่า “นครหลวง” (Royal City) กับ “เมืองท่า” (Port City) ตั้งแต่ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16-18 แทบจะแยกความหมายจากกันไม่ได้ กล่าวคือเมืองท่าโบราณของย่านนี้ มักมีลักษณะเป็นเมืองท่าที่กุมเส้นทางการค้าไปด้วยในตัว สะท้อนประเด็นความสำคัญของการค้าที่มีต่อสถานะของเมืองๆ นั้น รวมถึงทั่วราชอาณาจักร เพราะยังหมายถึงศักยภาพในการควบคุมบัญชาการหัวเมืองอื่นของเมืองท่าไปด้วย คำว่า “รัฐเมืองท่า” (Port-polity State) ที่ใช้แทนที่คำว่า “ราชอาณาจักร” (Kingdom) ในภาษาพื้นเมือง ไม่มีปัญหาในเรื่องการกำหนดนิยามแบบเดียวกับที่รัฐมณฑลมี “รัฐเมืองท่า” (Port-polity State) ถูกให้ความหมายพื้นฐานการประเมินความสัมพันธ์แนบแน่นระหว่างเศรษฐกิจการค้ากับการเมืองการปกครอง อย่างเช่นนิยามที่ว่ารัฐประเภทนี้คือ

“การที่เมืองเมืองหนึ่งเป็นทั้งเมืองที่มีพ่อค้าจากหลายชาติเข้ามาซื้อขายสินค้าและยังเป็นศูนย์กลางการปกครองด้วยกษัตริย์ของที่นี่ๆ มักจะเป็นพ่อค้าเองโดยดำเนินการค้ากับชาวต่างชาติในลักษณะผูกขาดบางที่ก็ผูกสัมพันธ์กับพ่อค้าเหล่านั้นและรับเข้ามาเป็นขุนนางในราชสำนักนอกจากนี้รัฐเมืองท่าเหล่านี้ยังสร้างเครือข่ายกับดินแดนตอนในเพื่อหาสินค้ามาเป็นสินค้าออก” (ปิยดา ชลวร, 2550, น.49)

สำหรับอยุธยา นั้น แอนโทนี รีด (Anthony Reid) นักวิชาการด้านแนวคิดเกี่ยวกับรัฐเมืองท่าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็เคยกล่าวถึงอยุธยาในฐานะรัฐเมืองท่าไว้หลายแห่ง ตัวอย่างแห่งหนึ่งที่กล่าวสรุปชี้ให้เห็นความสำคัญของอยุธยา ในฐานะเมืองท่าที่มีต่อสังคมประวัติศาสตร์ภายในของสยามประเทศดังนี้

“ในภาษาต่างๆ ที่ใช้กันเป็นส่วนใหญ่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คำว่ารัฐและนครใหญ่ ไม่มีความแตกต่างกัน อำนาจและความโอ้อ่าใหญ่โตของประเทศ โดยแก่นแล้ว อยู่ที่เมืองหลวง และแสนยานุภาพทางทหารขององค์ประมุขที่ขึ้นอยู่กับในสัดส่วนซึ่งถือว่ามาก กับจำนวนราษฎรที่พระองค์สามารถเกณฑ์มาจับอาวุธได้ภายในไม่กี่ชั่วโมง จากบริเวณภายในและรอบๆ เมืองหลวง กรุงเทพฯ มีความหมายสำคัญอย่างไรสำหรับสยามในคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า อยุธยายังมีความหมายสำคัญในระดับที่ยิ่งมากกว่านั้นไปอีก ในคริสต์ศตวรรษที่สิบหกและสิบเจ็ด กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ อยุธยาเป็นทั้งที่ตั้งของรัฐบาล ของศาสนา และของการค้ากับต่างประเทศ พร้อมๆ กันในคราวเดียว กล่าวสั้นๆ คือเป็นเกือบทุกอย่างของชีวิตของมหาชน กรุงเทพฯ มีความหมายสำคัญสำหรับสยามมากยิ่งขึ้นกว่าที่ปารีสมีต่อฝรั่งเศส นครหลวงทางการค้าเหล่านี้ ต้องพึ่งพาอาศัยการค้าระหว่างชาติ ซึ่งไม่แน่นอน และประชากรของนครหลวงเหล่านี้ก็เพิ่มและลดไปตามความผันผวนของการค้าดังกล่าว ลมมรสุมที่เกิดขึ้นตามฤดูกาล ได้นำพ่อค้าและกลาสีเรือชาวต่างชาติเข้ามา เท่ากับเพิ่มประชากรของนครให้มากขึ้นมาเป็นเวลาหกเดือนหรือมากกว่านั้น” (อ้างใน ทาร์ลิง, 2552, น.177 ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Reid, 1988)

ความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจกับการเมืองที่ปรากฏในงานของรีด แตกต่างจากแนวคิดวิเคราะห้เชิงเศรษฐศาสตร์การเมือง เพราะแนวคิดของรีด พัฒนามาจากสำนักแอนนาลของฝรั่งเศส ที่ให้ความสำคัญกับวิถีการค้าของโลกโบราณ มากกว่าปัจจัยจากระบบทุนนิยมที่พัฒนาขึ้นหลังการปฏิวัติอุตสาหกรรมตามที่คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) เคยเสนอไว้ใน “Das Kapital” (ว่าด้วยทุน) ดังนั้น นักประวัติศาสตร์ที่ศึกษาประเด็นเรื่องรัฐเมืองท่า จึงไม่เป็นนักประวัติศาสตร์แนวมาร์กซิสต์ แม้ว่าจะมองประเด็นความสัมพันธ์กันระหว่างเศรษฐกิจกับการเมืองคล้ายคลึงกันก็ตาม

นักวิชาการบางคนที่ใช้แนวคิดนี้มีจุดยืนทางการเมืองเป็นฝ่ายอนุรักษนิยมด้วยซ้ำไป ที่สำคัญแนวคิดรัฐเมืองท่า ยังให้ความสำคัญกับความเกี่ยวพันกันระหว่างการค้ากับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม โดยไม่จำแนกสภาพสังคมวัฒนธรรมออกเป็นโครงสร้างส่วนบนแต่อย่างใด ประเด็นสำคัญอยู่ที่การวิเคราะห์จำแนกข้อมูลเกี่ยวเนื่องกับการค้า อิทธิพลของการค้าที่มีต่อการเปลี่ยนผ่านทางสังคม และกำหนดสภาพความหลากหลายทางวัฒนธรรม ซึ่งมีรายละเอียดที่ต้องการความเชี่ยวชาญแยกออกมาต่างหาก และโดยไม่ตั้งใจข้อมูลเกี่ยวกับความมั่งคั่งที่มาจาก

การค้าของชนชั้นนำนั้น พังทลายความเชื่อที่ว่าการขุดรีดภาชีอากรที่ผู้มีอำนาจเหนือปัจจัยการผลิตเช่นที่ดิน กระทำต่อไพร่ทาส เป็นที่มาของความมั่งคั่งดังกล่าว แต่แน่นอนการผูกขาดการค้าและจำกัดสิทธิในการติดต่อกับชาวต่างชาติ เป็นผลทำให้ชนชั้นนำคงสถานภาพที่ได้เปรียบอยู่ต่อไป ในขณะที่ฉากหลังได้เปลี่ยนบทบาทไปเล่นเป็นพ่อค้าทางทะเลเป็นที่เรียบร้อยแล้ว

วรรณคดีต่างๆ ของกรีก ที่ยกมาข้างต้น ยังชวนให้นึกถึงประเด็นการเกิดขึ้นและคงอยู่ของชุมชนต่างชาติในอียูรียา แน่นนอนชุมชนต่างชาติแบบนี้ เมืองท่าที่อื่นก็มีเช่นกัน แต่เมื่อเปรียบเทียบกันแล้ว จะพบว่าอียูรียามีข้อพิเศษที่ยกเป็นเครดิตให้ได้ ก็เพราะพื้นที่อันเป็นศูนย์กลางจริงๆ อย่างเกาะเมืองอียูรียานั้น มีขนาดเล็กมาก เมื่อเทียบกับอำนาจและความสามารถในการควบคุมหัวเมืองทั้งราชอาณาจักร อีกทั้งที่ตั้งทางกายภาพ ยังอยู่ตอนในของภาคพื้นทวีป ไม่ได้ตั้งอยู่ชายฝั่งทะเลเหมือนอย่างเมืองท่าอื่นๆ ตรงนี้หลายคนอาจจะนึกขอบคุณแม่น้ำเจ้าพระยา เสมือนหนึ่งธรรมชาติสรรค์สร้างมาให้เอื้อประโยชน์แก่การเจริญเติบโต แม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งมีขนาดกว้างและลึก สามารถแล่นเรือเดินสมุทรเข้ามาเทียบท่าได้ถึงخانพระนคร หากปราศจากซึ่งศักยภาพดังกล่าวนี้ของแม่น้ำเจ้าพระยาและทรัพยากรธรรมชาติแล้ว ยากจะนึกออกกว่าศูนย์กลางที่ตั้งอยู่ตอนในของทวีปมิได้ตั้งอยู่ชายฝั่งทะเลเหมือนอย่างกรุงศรีอยุธยา นี้จะเป็นเมืองท่าที่โดดเด่นและรุ่งโรจน์อยู่ท่ามกลางรัฐชายฝั่งอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยกันได้อย่างไร

ทว่าจากข้อมูลประวัติศาสตร์ที่มี ก็พบว่าแม่น้ำเจ้าพระยามีการขุดคลองลัดและปรับปรุงให้เดินเรือสินค้าได้อยู่เสมอ เช่น การขุดคลองลัดบางกอกในรัชกาลสมเด็จพระไชยราชา พ.ศ.2085 การขุดคลองลัดเกร็ดในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ พ.ศ.2265 เป็นต้น (รายละเอียดดู ศิลปากร, 2553, น.52, 350) ศักยภาพของแม่น้ำเจ้าพระยาในการเป็นเส้นทางคมนาคมการค้าข้ามภูมิภาค จึงไม่ใช่เรื่องของธรรมชาติไปเสียทั้งหมด หากแต่มีเรื่องของความพยายามของมนุษย์เข้ามาเกี่ยวข้อง และนี่ก็เป็นเหตุผลให้ได้รับยกย่องเป็น “มรดกโลก” เมื่อปี พ.ศ.2534 อียูรียาได้รับยกย่องเป็น “มรดกโลก” ก็เพราะแม่น้ำลำคลองที่มีหลักฐานชัดเจนว่าเกิดจากการขุดของแรงงานมนุษย์ ไม่ใช่ใช้อิฐปูนหรือความเก่าแก่ของโบราณสถานเท่านั้นเหมือนอย่างที่เราหลายคนเข้าใจผิดไปกัน

ชุมชนต่างชาติที่ตั้งอยู่นอกเกาะเมืองอียูรียา เมื่อนับรวมกันทั้งหมดแล้ว จะพบว่าคนเหล่านี้เป็นประชากรที่มีเป็นจำนวนมาก และคนจากชุมชนเหล่านี้ ยังมักทำหน้าที่เป็นกำลังให้แก่บ้านเมือง คือกรุงศรีอยุธยาเอง มากกว่าจะรับใช้อีกแผ่นดินที่อยู่ใต้นทะเล โดยประชากรของชุมชนต่างชาติเหล่านี้ ในความเป็นจริงส่วนใหญ่เป็นประชากรประเภทเลือดผสมระหว่างต่างชาติดกับคนพื้นเมืองชุมชนต่างชาติ เช่น บ้านโปรตุเกส, บ้านอังกฤษ, บ้านฮอลันดา, บ้านฝรั่งเศส, หมู่บ้านญี่ปุ่น, ชุมชนจีน, ชุมชนมุสลิม, ชุมชนลาว, เขมร, มอญ, พม่า, มลายู, ญวน, จาม ฯลฯ ชุมชนต่างชาติมิได้เป็นสิ่งแปลกปลอมสำหรับโลกและวิถีชีวิตชาวกรุง (ศรีอยุธยา) เท่าใดนัก เพราะว่าการมีอยู่ของคนหลากหลายชาติพันธุ์เหล่านี้ ในทางจารีตถือเป็นสิ่งแสดงออกถึงความเป็นกษัตริย์จักรพรรดิราชของพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา สำหรับบริด (Antony Reid) “ยุคจารีต” (Age of Conventionalism) อาจถูกแทนที่ด้วย “ยุคการค้า” (Age of Commerce) ไปแล้วอย่างสมบูรณ์

ตั้งแต่ในคริสต์ศตวรรษที่ 16 แต่ถึงอย่างไรเราก็ยังพบการตั้งเอาอำนาจทางวัฒนธรรมของรัฐจารีตมาใช้ในยุคการค้าอยู่เสมอ เป็นเหตุให้เกิดข้อถกเถียงและประเมินสถานะทางประวัติศาสตร์ว่า ในช่วงเวลาดังกล่าว เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้หลุดพ้นจากความเป็นรัฐจารีตไปสมบูรณ์แล้วจริงหรือ ?

อย่างไรก็ตาม ในแง่สถาปัตยกรรมและศิลปวัตถุ ที่ตั้งของชุมชนต่างชาติถือได้ว่าเป็นหลักฐานสำคัญที่บอกถึงความหลากหลายที่เคยมีในสังคมอยุธยา ทำให้อยุธยามีภาพเป็นสังคมรัฐ ที่มีการติดต่อสัมพันธ์เชื่อมโยงกับระบบโลกในยุคนั้น ในจำนวนนี้ชาติที่ประสบความสำเร็จในการค้ากับอยุธยามากที่สุดและติดต่อกับอยุธยาอย่างยาวนาน มาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรจนถึงสมัยเสียกรุงครั้ง พ.ศ.2310 ได้แก่ ชาวฮอลันดาที่มีชุมชนตั้งอยู่ที่สถานีการค้าบ้านฮอลันดา (Pombejra, 1992; Ruangsilp, 2007)

ประเด็นต่อมา ที่ยังมีการถกเถียงกันอยู่เกี่ยวกับรัฐเมืองท่าอยุธยา ก็คืออยุธยาเป็นศูนย์กลางราชอาณาจักรก่อนหรือหลังจากเป็นรัฐเมืองท่า (พลับพลึง คงชนะ, 2533) ถ้าเป็นมาตั้งแต่ต้นสมัยราชวงศ์ละโว้-โยชยา นั้นย่อมหมายความว่าราชอาณาจักรตามแนวคิดรัฐจารีต อาจเป็นเพียงรูปแบบที่มีเนื้อหากลายเป็นรัฐเมืองท่า แต่หากเป็นรัฐเมืองท่าภายหลังจากราชธานี คำถามลำดับต่อไป จะได้แก่อยุธยาเริ่มเป็นรัฐเมืองท่าในช่วงสมัยไหน เป็นสมัยแรกเป็นสมัยที่มีการเข้ามาของชาติโปรตุเกสอย่างไรในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 สมัยภายหลังผนวกรวมเอาแคว้นสุโขทัยเข้ามาขึ้นกับอยุธยา ผ่านการปฏิรูปในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ หรือสมัยหลังเสียกรุงครั้ง พ.ศ.2112 ราชวงศ์สุโขทัยได้ปรับเปลี่ยนโยกย้ายถ่ายโอนกำลังคนครั้งใหญ่ นอกจากเทครัวหัวเมืองฝ่ายเหนือแล้ว ยังได้แก่การเปิดรับชาวต่างชาติให้เข้าสู่ระบบราชการบริหาร เพราะชาตกำลังคนของตัวเองที่จะควบคุมบริหารจัดการรัฐเมืองท่าอย่างอยุธยา ที่มีเครือข่ายสัมพันธ์กับการค้าของโลกในยุคนั้นได้ สภาพการณ์ดังกล่าวทำให้ชนชั้นนำที่เคยมีอำนาจปกครองอยู่แต่ขอบเขตหัวเมืองฝ่ายเหนือ ต้องมาดำเนินการจัดปกครองศูนย์กลางรัฐที่มีเครือข่ายการติดต่อกับนานาชาติผ่านการค้าทางทะเล ผลก็คือทำให้ราชวงศ์ที่แม่ได้ถูกรุ่งจากอำนาจมาได้สำเร็จ แต่กลับต้องสูญเสียอำนาจไปอย่างรวดเร็วในระยะเวลาเพียง 60 ปี

ถึงแม้ว่าแนวคิดรัฐเมืองท่าของริด จะเป็นทิวพาทวิจารณ์จากนักวิชาการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา กลุ่มที่เชี่ยวชาญดินแดนภาคพื้นทวีป อย่างวิกเตอร์ บี. ลีเบอร์แมน (Victor B. Lieberman) และโอลิเวอร์ โวลเตอร์ส (Oliver W. Wolters) ในประเด็นที่ว่า รัฐพื้นเมืองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป มีข้อแตกต่างหลายประการ เมื่อเทียบกับภาคพื้นสมุทร การใช้แนวคิดข้อสรุปที่ได้จากการศึกษาภาคพื้นสมุทรอย่างอินโดนีเซีย ซึ่งริดมีความเชี่ยวชาญ มาเป็นมาตรฐานการศึกษารัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปไปด้วย สอดคล้องกับหลักฐานข้อมูลที่มีอยู่ในรัฐภาคพื้นทวีปหรือไม่ อย่างไรก็ตาม เมื่อไม่นานมานี้ได้มีงานศึกษารัฐภาคพื้นทวีป โดยใช้แนวคิดรัฐเมืองท่า ที่นอกเหนือจากอยุธยาและพะโค (หงสาวดี) อาทิจ ผลงานของโยชิยุกิ มาซูฮารา (Yoshiyuki Masuhara) นักวิชาการญี่ปุ่นที่เชี่ยวชาญรัฐล้านช้าง ก็ได้ข้อสรุปว่า เมืองตอนในทวีป

ที่ไม่มีทางออกทางทะเลอย่างเวียงจันทน์และหลวงพระบางนั้น ก็มีลักษณะเป็นรัฐเมืองท่าเช่นเดียวกับอยุธยาและพะโค เป็นต้น (มาซูฮารา, 2546)

7. สังคมนานาชาติกับ “ยุคต้นสมัยใหม่”

ความก้าวหน้าของการศึกษาอยุธยาในฐานะรัฐเมืองท่าและสังคมนานาชาติ ยังพัฒนามาสู่ออกเถียงประเด็นเรื่องการเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ของสยาม กล่าวคือหลังจากกริด ต่อมาประเด็นสังคมนานาชาติได้รับการต่อยอดขยายนัยความหมายไปสู่ประเด็นเรื่อง “ยุคต้นสมัยใหม่” (early modern period) ซึ่งเป็นข้อเสนอท้าทายของ ดร. ธีรวัต ฌ บ่อมเพชร นักวิชาการที่ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยามาเป็นเวลายาวนานหลายสิบปี ปรากฏอยู่ในงาน เช่น เรื่อง “Asian-European Encounters in Early Modern Southeast Asia: Some Approaches to Historical Research” แปลเป็นไทยโดยธีระ นุชเปี่ยม ว่า “การพบปะของเอเชีย-ยุโรปช่วงต้นสมัยใหม่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: แนวทางการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์” (ธีรวัต ฌ บ่อมเพชร, 2545, น.125-136)

สืบเนื่องจากการถกเถียงเรื่องการเข้าสู่สมัยใหม่ของสยาม ในแวดวงวิชาการประวัติศาสตร์ไทยว่าเริ่มต้นตั้งแต่ยุคไหน ตั้งแต่สมัยการเข้ามาของชาติตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ที่นำมาซึ่งระบอบอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรือตั้งแต่หลังปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาลในสมัยรัชกาลที่ 5 หรือเพิ่งจะเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ก็เมื่อหลัง 2475 ที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ตั้งแต่สมัยหลังทำสนธิสัญญาเบาริงในสมัยรัชกาลที่ 4 หรือตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์โดยมีภูมิหลังอิทธิพลจากช่วงเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 พ.ศ.2310 แต่ไม่มีใครกล้านำเสนอยุคอยุธยา เพราะแต่ไหนแต่ไรมา อยุธยาถูกจัดประเภทให้เป็น “ยุคก่อนสมัยใหม่” (ดูรายละเอียดใน ฌลอง สุนทราวาณิชย์, 2544)

แต่สำหรับธีรวัต ฌ บ่อมเพชร อยุธยากลับสามารถกำหนดนิยามให้เป็นยุคสมัยใหม่ได้ด้วย โดยอาศัยประเด็นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรม ในช่วงที่เป็นสังคมนานาชาติเป็นเครื่องยืนยันการเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ ที่ส่งผลให้เกิดพัฒนาการมาจนถึงหลังเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 พ.ศ.2310 สอดคล้องกับข้อเสนอของนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2543) และ สายชลวรรณรัตน์ (2525) ที่ต่างก็เห็นว่า มีความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมเกิดขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย เป็นพื้นฐานให้กับการเข้าสู่ยุคติดต่อกับชาติตะวันตกในช่วงหลังทำสนธิสัญญาเบาริง หรือการเข้าสู่ยุคระบอบอาณานิคมสำหรับในบริบทเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ทั้งนี้ข้อเสนอของธีรวัต นธิ และสายชล นำมาซึ่งการที่ต้องประเมินรูปแบบรัฐและสังคมอยุธยาขึ้นมาใหม่ สิ้นสุดการประเมินอยุธยาในฐานะ “รัฐจารีต” “รัฐมณฑล” และอื่นๆ ยกเว้น “รัฐเมืองท่า” เพราะข้อเสนอนี้ แท้จริงเป็นส่วนขยายความก้าวหน้า มาจากการศึกษาอยุธยาด้วยแนวคิดรัฐเมืองท่า กระนั้นการศึกษาอยุธยาด้วยแนวคิดรัฐเมืองท่า ก็ยังมีจำนวนงานอยู่เพียงน้อยชิ้น ไม่ใช่เพราะแนวคิดนี้ไม่เป็นที่รับรู้ หากแต่เพราะความยากในการแสวงหาหลักฐานที่หลากหลายมากพอ เพราะเป็นการศึกษาที่ต้องประเมินสภาพสังคมวัฒนธรรม ทั้งภายในและ

ภายนอก จากกรอบบริบทของสังคมนานาชาติ ไม่ใช่การประเมินแต่เฉพาะภายในสังคมไทย หรือ สิ่งที่มีนิกกำหนดนิยามว่า “ปัจจัยภายใน” แต่เพียงเท่านั้น

การต้องศึกษาวิเคราะห์จากหลักฐานภายนอกกับภายใน ควบคู่กันเป็นเรื่องยาก เพราะความจำกัดของหลักฐานที่มีไม่มากพอ อีกทั้งตัวผู้ศึกษาวิจัย ที่ต้องมีศักยภาพเข้าถึง เอกสารมากกว่า 1 ภาษา ก็เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการศึกษาในแนวทางดังกล่าวนี้ แต่หากมีผู้วิจัย ที่สามารถข้ามพ้นข้อจำกัดเหล่านี้ได้ ย่อมนำมาซึ่งงานวิจัยอันทรงคุณค่า ไม่แต่เฉพาะกับอยุธยา ศึกษาเท่านั้น หากแต่ยังรวมถึงการศึกษาทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์แขนงอื่นๆ ด้วย ดังที่ธีรวัต ญ ป้อมเพชร กล่าวสรุปไว้ในงานชิ้นหนึ่งดังนี้

“ในสิ่งที่เกี่ยวกับช่วงต้นสมัยใหม่หลักฐานที่มีอยู่ไม่เปิดโอกาสให้นักวิจัยทำเช่นนั้นได้ด้วยการศึกษาหลักฐานข้อมูลของท้องถิ่นเท่านั้น แนวทางการศึกษาแบบบูรณาการ (intergrated approach) ที่ใช้หลักฐานข้อมูลในหลากหลายภาษาและอาศัยวิชาการมากกว่า 1 สาขาจึง อาจเป็นทางเลือกที่ดีที่สุดงานวิจัยควรจะดำเนินการด้วยความร่วมมือของ คณะบุคคลที่เป็นผู้เชี่ยวชาญในสาขาของตนบุคคลเหล่านี้เมื่อได้ร่วมมือกันแล้วก็จะมิอาจรู้ทั้งในทางภาษาและระเบียบวิธีการศึกษาที่จำเป็น สำหรับการศึกษากันของเอเชียและยุโรป” (ธีรวัต ญ ป้อมเพชร, 2545: 136)

8. บทสรุปและส่งท้าย

การจำแนกแนวคิดที่มีต่อรัฐในประวัติศาสตร์นิพนธ์อยุธยา ตลอดที่กล่าวข้างต้น เป็นการจำแนกโดยอาศัยส่วนที่เป็นข้อเสนอหลักของงานเขียนนั้นๆ ไม่ใช่การจำแนกเบ็ดเสร็จ เพราะ นักประวัติศาสตร์ไทยในรุ่นหลัง ไม่ได้มีการแบ่งแยกสกุลคิดที่เด่นชัด เหมือนอย่างนักวิชาการ ต่างประเทศ บางท่านก็ผลิตงานหลากหลายแนวทาง โดยเฉพาะแนวทางที่ 3-5 แล้วแต่ว่าในช่วงเวลาไหนมุ่งเน้นนำเสนอประเด็นใดเป็นหลัก ดังที่หลายท่านได้เคยแสดงความคิดเห็นเอาไว้ว่า การเสนอแนวคิดใดสำหรับใช้ในการอธิบายทั่วทั้งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น เป็นการกระทำที่สุ่มเสี่ยง ต้องใช้เวลาในการรวบรวมข้อมูลหลักฐานต่างๆ เป็นอันมาก และไม่เป็นหลักประกันถึงความสำเร็จก้าวหน้าทางวิชาการแต่อย่างใด

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในส่วนของอยุธยานั้น ยิ่งประสบปัญหา ในแง่ว่าจะมีหัวข้อประเด็นใดที่จะสามารถอธิบายได้ตลอดทั้ง 417 ปี เพราะยังต้องคำนึงถึงประเด็นว่า ใน 417 ปีนั้น ย่อมมีช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านมากมายหลายสิ่งอย่าง อยุธยามิได้เป็นอยุธยาเดียว อย่างที่เราเข้าใจตั้งแต่ต้นจนปลาย ขึ้นอยู่กับว่าใช้อะไรเป็นเกณฑ์ในการมอง และจัดแบ่งยุคสมัย ถ้าใช้คติความเชื่อ ก็จะได้อยุธยาในฐานะรัฐมณฑลและหรือรัฐจารีตนิยม แต่หากใช้ข้อมูลการเติบโตทางการค้าและสภาพสังคมชุมชนนานาชาติ ก็จะได้อยุธยาในฐานะรัฐเมืองท่าออกมา

ในยุคที่นักวิชาการประวัติศาสตร์ ไม่อ้างตนเองเหนือกว่าศาสตร์อื่น ในแง่ที่ตนมีวิธีการศึกษาที่ดี โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยแนวคิดทฤษฎีใด เพราะแนวคิดที่ผ่านการค้นคว้าวิจัย และผลิตผลงานมาอย่างเป็นระบบ จะช่วยให้ผู้วิจัยได้มีมุมมองในการจัดระเบียบหลักฐานข้อมูลต่างๆ ที่หลากหลายและมีทิศทางเป้าหมายในการศึกษาค้นคว้าได้ดีกว่าไม่ใช่แนวคิดใดเลย ซึ่งเป็นไปไม่ได้ เพราะแม้แต่สกุลคิดที่อ้างความเป็นวัตถุวิสัย (Objectivity) เอาเข้าจริง ก็เพียงแนวคิดปฏิฐานนิยม (Positivism) ที่มีฐานการมองจากสำนักคิดประวัติศาสตร์ยุคปฏิวัติอุตสาหกรรมเท่านั้น

ความเชื่อมั่นที่มีต่อวิธีการวิพากษ์ทางประวัติศาสตร์ (Historical Criticism) ก็ถูกตั้งคำถาม ลำพังการเข้าถึงหลักฐานชั้นต้น ย่อมไม่เพียงพอที่จะอธิบายชุดความหมาย ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกองค์ประกอบของหลักฐานได้ เมื่อเป็นดังนั้น การสร้างชุดคำอธิบายอย่างหนึ่งอย่างใดหรือหลายอย่างขึ้นมา ย่อมไม่ใช่เรื่องง่าย เหมือนเช่นที่นักประวัติศาสตร์รุ่นก่อนเคยกระทำกันมาอีกต่อไป เพราะ “ความจริงทางประวัติศาสตร์” ก็เช่นเดียวกับข้อเท็จจริงอย่างอื่น ที่เกิดขึ้น คงอยู่ ดับไป ควบคู่กับสาเหตุปัจจัยจากการประกอบสร้าง มากกว่าจะเป็นการค้นพบข้อเท็จจริงใดๆ แล้วนำมาเปิดเผย

กล่าวโดยสรุป ทุกแนวคิดที่กล่าวมา ล้วนแต่มีคุณูปการต่อ “อยุธยาศึกษา” อย่างยิ่ง ด้วยต่างก็เสนอแง่มุมเกี่ยวกับอยุธยาในมิติต่างๆ ช่วยให้อยุธยามีพื้นที่ในมิติทางประวัติศาสตร์และสังคมวัฒนธรรม ทั้งในไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และจะเกิดประโยชน์ต่อไปภายหน้า หากจะมีการนำเอาแนวคิดเหล่านี้มาศึกษาค้นคว้าวิจัยอยุธยาในมิติต่างๆ ให้ได้ละเอียดรอบด้านมากขึ้น ทั้งนี้โดยตระหนักว่า “ประวัติศาสตร์นิพนธ์” (Historiography) ก็เป็นเพียงงาน “วรรณกรรม” ที่มีจุดมุ่งหมายนำเสนอ “ภาษา” ในการรับรู้อดีต ซึ่งจะมีผลต่อการรับรู้ความจริงทางสังคมวัฒนธรรมในลำดับต่อไป งานเขียนทางประวัติศาสตร์จึงควรต้องกระทำอย่างระมัดระวังและรอบด้านที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

นำมาสู่คำถามและข้อชวนสงสัย ก็คือว่า นักประวัติศาสตร์ในสังคมไทย พร้อมแล้วหรือยัง? สำหรับการเป็นนักประกอบสร้างเรื่องราว หรือผู้เขียนความจริงขึ้นมาคนหนึ่งเท่านั้น มิได้เป็นประกาศ ผู้ค้นพบความจริงในประวัติศาสตร์ แล้วนำเอามาเปิดเผยแก่สาธารณชนอีกต่อไป นักประวัติศาสตร์ในโลกใบเล็กๆ แห่งนี้ จะพร้อมหรือไม่? สำหรับการเป็นเพียงนักวิจัยธรรมดาๆ คนหนึ่ง ซึ่งพยายามหาคำตอบจากปรากฏการณ์ที่ตัวเองไม่รู้ไม่เข้าใจ ไม่ใช่สถานะบทบาทเป็นนักคิดปัญญาชนสูงส่ง ประจวบกับศาสตร์ของลัทธิความเชื่อทางศาสนา

เอกสารอ้างอิง

- จันทร์ ฉายภักคอคติคม. (2531). “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา: ในทรงสนะของนายไมเคิล วิกเคอร์รี่” ใน *ข้อมูลประวัติศาสตร์ในรอบทศวรรษ (พ.ศ.2520-2530)*. กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์.
- จิตร ภูมิศักดิ์. (2524). *โครงการแข่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา* กรุงเทพฯ: ดวงกมล.
- จุฬิศพงค์ จุฬารัตน์. (2550). *ขุนนางกรมท่าขวา : การศึกษาบทบาทและหน้าที่ในสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2153-2435*. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ฉลอง สุนทราวาณิชย์. (2544). *ข้อถกเถียงเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงเป็นสมัยใหม่ของไทย*. กรุงเทพฯ: โครงการ Global Competence Project.
- ชาคริต ชุ่มวัฒนธรรม. (2536). “สถานภาพงานวิจัยประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาระหว่าง พ.ศ. 2503-2535” *วารสารประวัติศาสตร์*. ไม่ระบุปีที่และฉบับที่พิมพ์.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2542). *อยุธยา : ประวัติศาสตร์และการเมือง*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา. (2470). *ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ*. พระนคร: โรงพิมพ์พิพรรฒนาการ.
- ทักษ์ เฉลิมเตียรณ. (2548). *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ทาร์ลิง, นิโคลาส. (บ.ก.). (2552). *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ฉบับเคมบริดจ์ เล่มสอง 1500-1800*. แปลโดย มัทนา เกษกมล กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว).
- ธงชัย วินิจจะกุล. (2544). “ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม : จากยุคอาณานิคมอำพรางสู่ราชาชาตินิยมใหม่หรือลัทธิเสด็จพ่อของกรรมพไทยในปัจจุบัน” *ศิลปวัฒนธรรม*. 23, 1 (พฤศจิกายน).
- ธีรวัด ฌ บ่อมเพชร. (2545). “การพบปะของเอเชีย-ยุโรปช่วงต้นสมัยใหม่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: แนวทางการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์” ใน *ธีระ นุชเปี่ยม. (บ.ก.). เอเชีย-ยุโรปศึกษา : ปรัชญาและแนวทาง*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว).
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2548). “จากรัฐชายขอบถึงมณฑลเทศาภิบาล: ความเสื่อมสลายของกลุ่มอำนาจเดิมในเกาะภูเก็ต” ใน *กรุงแตก, พระเจ้าตาก และประวัติศาสตร์ไทย : ว่าด้วยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2523b). *ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา*. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ.

- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2523a). “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่ศตวรรษที่ 16-19” *วารสารมนุษยศาสตร์*. 10, 2 (เมษายน-มิถุนายน).
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2527). *การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2543). *ปากไก่และใบเรือ : รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ: แพร่สำนักพิมพ์.
- ปิยดา ชลวร. (2550). “เมืองท่าโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และการค้ากับบริวาร” *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*. 7, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม).
- พลับพลึง คงชนะ. (2533). “กรุงศรีอยุธยาในฐานะเมืองท่า” ใน *ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา*. พระนครศรีอยุธยา: ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2546). *การเมืองในประวัติศาสตร์สุโขทัย-อยุธยา พระมหากษัตริย์ราช*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- มาชูฮารา, โยชิยุกิ. (2546). *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 14-17 จาก “รัฐการค้าภายในภาคพื้นทวีป” ไปสู่ “รัฐกึ่งเมืองท่า”*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. (2536). *ขุนนางอยุธยา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เรย์โนลด์ส, เกรก เจ. (2550). *เจ้าสัว ขุนศึก คักคินา ปัญญาชน และคนสามัญ: รวมบทความทางประวัติศาสตร์ของเกรก เจ. เรย์โนลด์ส*. แปลโดย วาฤทธิ์ โอสถารมย์ และคณะ, กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- วริศรา ตั้งค้วานิช. (2557). *ประวัติศาสตร์สุโขทัยที่เพิ่งสร้าง*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร. (2539). “อโยชปุระ-ยโสธร” ใน *ความยกย่องของประวัติศาสตร์: พิพิธนิพนธ์เชิงศึกษาศาสตร์* อาจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศดดิกุล. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย.
- ควอริช เวลส์. (2527). *การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ*. แปลโดย กาญจณี ละอองศรี และยุพา ชุมจันทร์, กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ศิลปากร, กรม. (2554). *ไตรภูมิ เอกสารจากหอสมุดแห่งชาติปารีส*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ศิลปากร, กรม. (2553). *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ, คำให้การชาวกรุงเก่า, คำให้การขุนหลวงหาวัด*. นนทบุรี: ศรีปัญญา.
- สมเกียรติ วันทะนะ. (2533). “รัฐสมบูรณาญาสิทธิในสยาม 2435-2475” *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*. 17, 1 (มิถุนายน).
- สายชล วรรณรัตน์. (2525). *เศรษฐกิจและสังคมไทยสมัยอยุธยาตอนปลาย*. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2539). *แคว้นสุโขทัย รัฐในอุดมคติ*. กรุงเทพฯ: มติชน.

- สุนทร ชุตินทรานนท์. (2538). *บุเรงนองกษัตริย์อยุธยา : กษัตริย์พม่าในโลกทัศน์ไทย*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สุนทร ชุตินทรานนท์. (2542). *พม่ารบไทย: ว่าด้วยสงครามระหว่างไทยกับพม่า*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- Anderson, Benedict R. O’G. (1990). *Language and power: Exploring political cultures in Indonesia*. Ithaca: Cornell University Press.
- Anderson, Perry.(1974). *Lineages of the absolute state*. London: Verso.
- Beemer, B. G. (1999). *Constructing the ideal state: the idea of Sukhothai in Thai history, 1833-1957*. Honolulu: Asian Studies, University of Hawaii at Manoa.
- Chutinataranond, Sunait. (1990). “Cakravartin : the ideology of traditional warfare in Siam and Burma, 1548-1605” Thesis (Ph.D.) Cornell University.
- Geertz, Clifford. (1980). *Negara : the theatre state in nineteenth-century*. BaliPrinceton, N. J.: Princeton University Press.
- Geldern, Robert von H. (1956). *Conceptions of state and kingship in Southeast Asia*. Ithaca, N.Y.: Southeast Asia Program, Cornell University.
- Pombejra, Dhiravatna. (1992). *Court, Company, and Compong Essays on the VOC presence in Ayutthaya*. Bangkok: Amarin Printing Group.
- Reid, Anthony. (1988). *Southeast Asia in the age of commerce 1450-1680*. New Haven: Yale University Press.
- Reynolds, C. J. [2006]. *Seditious histories : contesting Thai and Southeast Asian pasts*. Seattle: University of Washington Press.
- Ruangsilp, Bhawan. (2007). *India Company merchants at the court of Ayutthaya: Dutch perceptions of the Thai kingdom, ca. 1604-1765*. Leiden; Boston: Brill.
- Winichakul, Thongchai. (1994). *Siam mapped: a History of the Geo-body of a Nation*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Wolters, O. W. (1968). *Ayudhya and the rearward part of the world*. Publication: n.p.
- Wolters, O. W. (1999). *History, culture, and region in Southeast Asian perspectives*. Singapore: Southeast Asia Program Publications.